

Christian II og militæret

Det følgende bidrag er lektor, fil.dr. Tore Nybergs opposition ved forsvaret af Mikael Venges doktordisputats: »Når vinden føjer sig...« Spillet om magten i Danmark marts-december 1523 (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 47, 1977), som blev antaget til forsvar for doktorgraden sammen med »Christian 2.s fald«. Spillet om magten i Danmark marts-december 1523 (samme serie, vol. 6, 1972). Forsvaret fandt sted 30. november 1977.

Temaet for den her behandlede disputats¹ er i høj grad nordisk. Christian II var den sidste konge, der bar Danmarks, Norges og Sveriges krone. Omstændighederne ved en nordisk unionskonges magtovertagelse i de tre lande var i hans tid blevet så komplicerede, at det kun var muligt at tage magten ved brug af ekstremt voldelige midler. Disse praktiserede Christian II i Stockholms blodbad og erhvervede sig derved for al tid sit ry for at være en grusom despot, en »tyran« i tidens sprogbrug. Hans fællesnordiske kongedømme blev af kort varighed, og oprørsilden flammede samtidigt op i flere dele af unionen. Der er en tydelig slagside inden for forskningen i retning af, at danske forskere fortrinsvis har undersøgt den danske, svenske forskere den svenske opstand. Forfatteren afviger ved de foreliggende to afhandlinger ikke fra dette grundprincip. Den svenske opstand kommer ind i periferien ved beregningen af Christian II.s militære styrke og i nogle andre forbindelser. Men stort set er temaet dansk, og det anskues ud fra det danske kongedømmes præmisser.

I den første afhandling dominerer politiske synspunkter, som første opponenter har behandlet.² Jeg vil tage mig af nogle kilde spørgsmål, der rejser sig ved behandlingen af det militære forløb, hvor til gengæld anden afhandling er den mest interessante. Denne forskel i de to afhandlingers tyngdepunkt synes ikke at skyldes en bevidst planlægning. Hvis forfatte-

---

1. Disputatsen består af to afhandlinger, trykt med fem års mellemrum. Jeg vil i det følgende benævne disse to afhandlinger »den første« og »den anden« afhandling uden titel. Smlg. anden afhandling side 4, hvis tekst således ikke er helt korrekt.

2. Professor, dr. phil. Erling Ladewig Petersens opposition vil blive trykt i 1981.

ren mener, at det politiske spil var afgjort allerede i marts 1523, og at resten kun var et spørgsmål om militær styrke, organisation og penge, så siger han det i hvert fald ikke udtrykkeligt. Læseren får dog det indtryk, at forfatteren ser sådan på det. Naturligvis findes der politiske spørgsmål at tage fat på også i den resterende del af året 1523, f.eks. Christian II.s dispositioner med henblik på en tilbagevenden til Danmark, eller Frederik I.s politiske benyttelse af krigen med det formål at skaffe sig et fast greb om den adel, som på denne måde blev tvunget ind i aktivt samarbejde med ham og hans søn hertug Christian. Forfatteren har valgt ikke at gå nærmere ind på disse problemer. Ifølge forfatteren fremstår det militære forløb som det væsentlige i det, der skete i anden til fjerde kvartal af år 1523.

Første kapitel i anden afhandling hedder simpelthen: *Hæren*. Hvis nogen, som kun har set de to afhandlingers titler, skulle være uvidende om, hvilken hær, der er tale om, så kan det oplyses, at det er oprørshæren, forfatteren har i tankerne. Hvordan vandt oprørspartiet og hertug Frederik deres sejr, det er det spørgsmål, der ligger i baggrunden for forfatterens kritiske arbejde med at vurdere sejrhærens størrelse, organisation, taktik og slagkraft. Dette sagt, burde det være unødvendigt at erindre om, at svaret på et sådant spørgsmål ikke kan gives, med mindre der bliver foretaget en ligeså nøjagtig og kritisk vurdering af modstanderens, Christian II.s hær. Størrelse, styrke, slagkraft, organisation i en hærmagt kan ikke måles som absolutte størrelser, men er fænomener, der kun har relevans i forhold til tilsvarende værdier i modstanderens hær. Kun ved denne arbejdsprocedure vil man kunne tillade sig et videnskabeligt begrundet udsagn om Frederik I.s og oprørspartiets militære evner og planlægning.

En første, virkelig gevinst indhøster forfatteren ved sin konstatering af, hvad der skete ved Kieler omslaget den 7.-13. januar 1523. Mens Christian II.s ansøgning om optagelse af større pengelån bliver afslået, fordi han ikke betaler af på den gæld, han allerede har stiftet, og hans sendebud Anders Glob må gå i gældsfængsel for ham, optager hertug Frederik gennem Johan Rantzau og Ditlev Reventlow et lån, som formodes at have været på 50.000 gylden, og som hertugen skulle betale tilbage samme tidspunkt følgende år. Forfatteren har behandlet disse forhold i den første afhandling. Her siger han s. 99: »Vi forstår nu bedre, hvorfor det viste sig umuligt for Christian 2. at opnå nye lån, og hvorfor købmændene fra Hamburg og Lübeck havde så svært ved at inddrive deres tilgodehavender. Gennem sine forbindelser i det holstenske aristokrati havde

hertug Frederik sikret sig al ledig kapital«. (Smlg. første afhandling, s. 24.).

Dette første resultat er for forfatteren det faste punkt, omkring hvilket bedømmelsen af Christian II samler sig. Jeg håber, at jeg ikke fordrejer forfatterens intentioner, når jeg fremstiller den formodning, at hans billede af Christian II er et opgør med en psykologiserende fortolkning, efter hvilken kongens fald er følgen af et mentalt sammenbrud, et udbrud af sindssygdhed. Hvad forfatteren vil sige, hvis jeg forstår ham ret, må være, at Christian II enten ikke kunne disponere, ikke havde de penge til rådighed, som tidens krigsførelse krævede, eller satte de penge, han havde, på den forkerte hest. Det må så være en hovedopgave i undersøgelsens videre forløb at arbejde sig frem til en sammenligning mellem den måde, på hvilken hertug Frederik og oprørspartiet brugte deres ressourcer og muligheder, og den vej, Christian II slog ind på. Det vil senere fremgå, hvorvidt denne sammenligning er lykkedes for forfatteren, og i hvilken udstrækning, han har kunnet stille sammenlignelige størrelser op, som tillader en konklusion og fører frem til ny viden om Danmarks erobring i 1523.

Forfatteren bygger opfattelsen af Kieler omslaget, første afhandling s. 98f., på tre kildesteder, anført i noterne 63, 64 og 65. Rent teknisk er de tre noter rene referencenoter. Henvisningerne til »Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte«, »Danske Magazin« og »Nye danske Magazin« må altså specificeres et eller andet sted, for at læseren skal kunne følge med i forfatterens tanke. Normalt ville man gå til kildefortegnelsen for at erfare, hvilken kilde der er tale om. Men slår man efter s. 202ff., så genfinder man vist nok de tre kildeenheder i alfabetisk rækkefølge: »Danske Magazin« under »D«, »Nye danske Magazin« under »N« og »Zeitschrift« under »Z« – men ikke nogen oplysning om, hvad der står de forskellige steder. Dette er en lidt forbløffende situation. Foreløbig må man så komme videre med de oplysninger, som forfatteren meddeler i sin tekst. Det fremgår her, at der i note 63 må være tale om et brev fra Lübeck-købmanden Mattias Mulichs svend Matthias Skarpenberg med redegørelse for Kieler omslaget. Hvor og hvornår brevet blev skrevet oplyses ikke – læseren ved ikke, om brevet er udateret, eller om forfatteren bare ikke nævner datoen, og man får i øvrigt heller ikke noget at vide om kildens ophavssituation. Kun én mulighed åbner forfatteren for sine læsere: ved i navneindeks at slå Matthias Skarpenberg efter finder man frem til s. 87 note 30, og her står så brevets dato, som er 25. januar. I note 64 med henvisningen Danske Magazin, 3. række, 3. bind, må der være

tale om Utenhofs krønike; det fremgår af teksten. Forfatteren henviser til denne meget brugte kilde kun med chiffreretegnelse, og der er ikke nogen oplysning under bogstav »U« i kildefortegnelsen. Til note 65 med henvisningen *Nye danske Magazin* får man at vide, at der må være tale om en oplysning fra Frederik I over for rigsrådet på et, som forfatteren siger, »senere« tidspunkt – men hvor, hvornår og i hvilken sammenhæng fremgår ikke af henvisningen.

Går man nu de tre referencer efter og bestiller de tre kildepublikationer fra biblioteket – en ærgerlig trykfejl s. 205 kan måske sinke ekspeditionen, fordi bd. 2 af *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte* ikke, som forfatteren opgiver, udkom i 1867, men i 1865, hvad det altså må rettes til – så finder man, at Matthias Skarpenbergs brev er ét i en hel række breve, skrevet af forskellige medhjælpere fra Lübeck til Matthias Mulich, som for tiden opholdt sig i Nürnberg. Dateringen 25. januar, stedet og sammenhængen i øvrigt gør brevet til en meget interessant kilde – der er bare det ved det, at læseren ikke kan danne sig et billede af den på grundlag af forfatterens fremstilling, hvis han ikke har selve kilden foran sig. Er dette en god og rigtig måde at bruge et videnskabeligt noteapparat på? Tilsvarende finder man i det bind, der henvises til i note 65, *Nye danske Magazin* bind 5, at der her er tale om en kildesamling, kaldet »Forhandlinger på Herredagene og i Rigens Råd 1523-31«. Af referatet til herredagen i Odense i december 1523 fremgår det, at Frederik I har meddelt rigsrådet, at gælden til Lübeck var på 50.000 gýlden. Naturligvis står oplysningen den gang i forbindelse med nødvendigheden af at foretage en første tilbagebetaling på gælden det følgende Kieler omslag januar 1524. Denne kildesammenhæng fremgår bare ikke af forfatterens fremstilling. Den åbner jo også muligheder for kritiske overvejelser vedrørende beløbets størrelse: kan Frederik I formodes at have opgivet beløbet eksakt? Eller kan han lige så godt have overdrevet – eller underdrevet – rigets gæld til hansestæderne? Det vides ikke, fordi der åbenbart ikke er andre talangivelser end kongens egne at holde sig til. Det er dog værd at gøre opmærksom på, at Matthias Skarpenberg den 25. januar 1523 i sit brev fra Lübeck til sin chef ikke ved noget om et penge-lån til Frederik I. Han ved kun, at Christian II og flere andre ikke kunne få deres lån forlænget, og han er mærkeligt bekymret over kongens stilling efter dette nederlag på pengemarkedet. Hertug Frederiks pengelån må altså have været en vel bevogtet statshemmelighed, hvis forfatterens tese skal holde – hvad der i så fald jo også siger noget om hertugens bange anelser og hans opfattelse om Christian II.s store ressourcer.

Vedrørende kildereferencerne kan her til forfatterens forsvar tilføjes,

at han i anden afhandling har slettet de intetsigende henvisninger til tidsskrift og række og erstattet dem med indholdsbetegnelser. Det omtalte tyske tidsskrift bruges ikke i anden afhandling, men henvisningen »Nye danske Magazin« er udgået og erstattet af betegnelsen »Forhandlinger på Herredagene og i Rigets Råd«, som alfabetisk havner under bogstav »F«. Lidt pudsigt er det, at man også i anden afhandling forgæves søger Utenhofs krønike under bogstav »U«. Den står under titlen: »Samtidig Beretning om Forhandlingerne imellem Kong Christian den Anden og Hertug Frederik«, indrangeret under bogstav »P«, fordi udgiveren er N. M. Petersen. Forfatteren gør det ikke let for sine læsere! Det bliver heller ikke lettere af, at noterne i anden afhandling stadig er enslydende med dem i første afhandling. Der henvises ikke til Petersen eller Forhandlinger, men stadig til Danske Magazin og Nye danske Magazin i noterne. Det synes altså stadig at være forfatterens princip, også i anden afhandling, at læseren skal stole på fremstillingen, som den står. Vil han vide mere, så må han selv begynde forfra og bestille kilderne hjem fra biblioteket. Endnu stærkere markerer forfatteren denne holdning ved overhovedet ikke at optegne de utrykte kilder, som han direkte har benyttet i håndskrift i Rigsarkivet og andetsteds. Spørgsmålet er, om denne fremgangsmåde ikke også en og anden gang fører ham selv på vildspor, fordi han har forsømt at tage kildens ophavssituation og datering nøjagtigt i betragtning.

Jeg går nu videre med forfatterens fremstilling i anden afhandling kapitel I. Der er her blevet nedlagt et udmærket arbejde i søgningen efter oplysninger om hertug Frederiks rustninger. Et godt resultat heraf er, at forfatteren viser, at det må have været stridsvante tropper fra den hildesheimske stiftsfejde, som blev engageret på hertugens side på lejetroppe-markedet i januar og februar 1523. Den målbevidste organisering af tid og penge, som hertugen her viser, stiller hans del i den fælles opstand i skarpt relief. Men dette smukke resultat er også en følge af noget, som gennemgående hører til begge afhandlingens største fortjenester: den indtrængende evne, som forfatteren udviser, til at gå de adelige slægtsforbindelser efter og klarlægge de personalhistoriske sammenhænge, sådan at et mylder af levende gestalter fylder troppeenhederne i stedet for de anonyme størrelser, man ellers er nødt til at operere med.

Skal man nu alligevel opholde sig ved kvantitetsberegninger, så kan forfatterens beregning af hertugens rytteri ved togtet op gennem Jylland passende tages som udgangspunkt. Forfatteren beregner s. 20 rytteriet til 200 ryttere. Foruden Utenhof anfører han som kilde hertil »en samtidig iagttagelse«, og note 32 oplyser, at denne er Wulf Pogwisch, lensmand på

Nordborg, i et brev skrevet til kongen, Christian II. Forfatteren har som sædvanlig ikke oplyst datoen, som er den 12. marts. Datoen er ikke uden betydning for vurderingen af kilden. Wulf Pogwisch skrev til Christian II med den hensigt at bevæge ham til at knuse opstanden med tropper, som han beder kongen sende over til Jylland. Dette bestemmer brevets tendens. I valget mellem at angive hertugens ryttere til alt for mange eller alt for få kan Wulf Pogwisch i et sådant brev meget vel formodes at undervurdere antallet for ikke straks at tage modet fra kongen i forbindelse med et planlagt modangreb. Utenhof på sin side, sidst i 1520'erne, kan også godt have haft interesse af at angive antallet af ryttere så lavt som muligt, men ud fra andre motiver: da Frederik jo alligevel havde sejret, så var hans sejr naturligvis i retrosperspektiv større og desto mere imponerende, jo færre tropper han fra først af havde kunnet disponere over. Begge talangivelser, så samstemmige de er, burde altså tages med kritik, og det virkelige antal ryttere kan snarest have været større. Wulf Pogwisch er heller ikke bare »en samtidig jagttager« – han var jo selv impliceret i hændelsesforløbet, og hans angivelser må derfor vurderes ud fra almindelig historisk kildekritik, ikke kun med rimelighedsbedømmelse. Når der atter referes til ham i note 34, hvor det siges, at han har skrevet til kongen og meddelt, at hertugen endnu ikke har fået de tropper, som han ventede på, så er det dog også her afgørende for læseren at vide, at dette blev skrevet den 12. marts, når der i øvrigt i samme note bliver givet en række datoer. Kun et par sider tidligere har det kunnet læses, at Segebode Fridag med sine hvervede tyske ryttere først den 14. marts er nået frem til den tyske grænse ved Lauenburg på deres færd nordpå. Wulf Pogwischs udsagn burde have været lige så detaljeret behandlet som øvrige kildehenvisninger, da det er lige så relevant for sammenhængen som disse. Der er en udførlig diskussion af talstørrelserne igen i note 47 til kapitel I – det er s. 128f. En fejl i personindeks s. 175 gør det ganske vist svært at gennemskue tankegangen for den, der ikke kender Pogwisch'ernes slægtskabsforhold. Der er her tale om Wulf Pogwisch på Nordborg, i indeks opført som »Benedikts søn«. Men indeks henviser kun til to steder for denne, ikke til det sted s. 23, hvor han optræder første gang; denne henvisning er i stedet forkert kommet ind under den anden Wulf Pogwisch, Frederik II.s mand. I note 47 side 128f er forfatteren nået så langt i beregningen af rytteriets størrelse, at han skønner, at antallet ikke kan have været større end 200 ryttere. Men det er forbausende, at Wulf Pogwisch, som jo er selve kilden til talangivelsen, i denne forbindelse slet ikke bliver genstand for opmærksomhed. At han den 12. marts var Christian II.s mand synes ikke at have gjort indtryk på forfatte-

ren og bruges ikke til bedømmelse af f.eks. Christian II.s strategiske situation i den udsatte marts måned. Temaet kommer op i forbindelse med krigshandlinger s. 23f, hvor forfatteren skriver: »Da hertug Frederiks hær den 9. marts var draget forbi Flensborg, skrev borgmester og råd til Christian II og bad om hjælp, inden hertugen vendte tilbage. Begrundelsen var, at borgerne 'umuligt' kunne stå imod slige folk, 'sådan skyts og værge som de har'«. Hertil kommenterer forfatteren i note 51 på s. 129: »Ejendommeligt nok er Flensborg-borgernes skrivelse først dateret den 19. marts....«. Men hvad er det ejendommelige ved dette? Hvis forfatteren havde anskuet dette brev sammen med Wulf Pogwischs brev af 12. marts, så ville han have set, at disse to breve begge giver udtryk for de tilløb til en – måske endog koordineret – modstand mod hertug Frederik, som der findes vidnesbyrd om i kilderne for disse uger. I sin sammenfattende konklusion s. 41 prøver forfatteren på at bagatellisere modstanden fra Sønderjylland, når han siger: »De få krigshandlinger, der forekom under 1523-felttoget, fandt sted i de kongelige dele af hertugdømmerne. Her fastholdt flere af byerne standhaftigt Christian II's sag. Denne standhaftighed kostede Åbenrås borgere dyrt ...«. Plyndringen fandt sted den 22. marts. Længere frem, s. 42, nedenfor midten, hedder det: »Den eneste krigsbegivenhed, ud over plyndringen af Åbenrå, synes Sønderborgs erobring at have været ... Som flere af Christian II's sønderjyske høvedsmænd havde Mandrup Holck standhaftigt nægtet at overgive Sønderborg«. Sønderborg synes at være faldet den 6. april, note 76 s. 137. Hvor er heri det strategiske synspunkt, hvor også Wulf Pogwischs og Flensborgs breve af 12. og 19. marts hører hjemme? Ved en sammenstilling af datoerne 9. marts, da Frederik kom forbi Flensborg, 12. marts for Wulf Pogwischs brev, 14. marts for de tyske troppers ankomst til grænsen, 19. marts for Flensborgs brev, 22. marts for Åbenrås plyndring og 6. april for Sønderborgs fald tegner sig konturerne til et interessant forløb af modstandshandlinger mod den hertugelige hær. Forfatteren har valgt at splitte disse kildesteder op, fordele eller skjule dem i noterne, eller lade dem helt ude af betragtning. Han tillader dem ikke at danne et mønster til forståelse af begivenhedsforløbet.

Der skal nu atter fokuseres på beregningen af rytteriets størrelse i hertugens hær. Efter skønnet i udgangspositionen siger forfatteren s. 20: »Et samlet skøn over størrelsen og sammensætningen af rytteriet er først mulig under Københavns belejring ...«. Som grundlag for dette skøn har forfatteren tre kildeangivelser (noterne 36 og 37 s. 128). Den første er fra den 10. juni, og den hidrører fra »Danzigs to flådeanførere«, som opgiver Frederiks rytteri til 1.300 ryttere. Den anden er fra »tre uger senere«, går

man til kilden, så er datoen, hvad forfatteren igen ikke opgiver, den 1. juli, og dér siger han nu, at »danzigerne ... udtrykte ... sig mere forsigtigt«, idet de nu opgav 1.200 ryttere i belejringshæren. Forfatteren fortsætter: »Selv skrev Frederik I, at belejringshæren bestod af 1.800 ryttere« og henviser i noten til et brev af 17. juni, samt kommenterer dette på følgende måde: »Om nu danzigerne har været for pessimistiske eller kongen for optimistisk lader sig vel næppe afgøre – endskønt det udtrykkelige fald fra danzigernes første angivelse til det mismodige skøn tre uger senere vækker til eftertanke«. En nøjagtigere læsning af kilden får disse bemærkninger til at fremstå som misvisende. Danzigernes brev af 10. juni blev skrevet straks efter deres ankomst til Danmark, før de havde set situationen uden for København. Det opgivne antal ryttere hjemles udtrykkelig med ordene: »noch ahnzagen der von Lubeck«, altså en størrelsesangivelse, som danzigerne har fået af Lübecks repræsentanter uden for København, med hvilke de naturligvis straks trådte i forbindelse. Efter selv at have overskuet situationen skrev de den 1. juli, med tydelig skuffelse: »her ist von kriegsvolk und geschutz gantz swach«, og opgiver så de 1.200 ryttere. Skuffelsen må antages at have sin grund i en ikke opfyldt forventning: danzigerne må have hørt, at hæren var kæmpestor, og har så meddelt hjem, at den ikke var så stor, som de havde hørt, og som man havde sagt. Brevet oplyser derved om et væsentligt forhold, som forfatteren slet ikke kommer ind på: hertugen må have drevet propaganda ved at angive større tal på sin hær, end hvad der svarede til virkeligheden, og propagandaen havde tydeligvis gjort indtryk på danzigerne, allerede før de kom til Danmark. Derved falder der nyt lys over Frederiks brev af 17. juni og de af ham opgivne 1.800 ryttere. Oplysningen står i et brev fra ham til Lübeck, hvori han indtrængende beder Lübeck at levere belejringsmaskiner og anden udrustning. Det er da tydeligt, at det i den forbindelse har syntes Frederik for lidt at opgive kun 1.200 ryttere. Så har han forbedret det til 1.800. Baggrunden hertil *kan* være den, som forfatteren efter møjsommelig analyse og bestræbelser til kildeharmonisering fremsætter helt i slutningen af det I. kapitel, at Frederik har talt sine ryttere efter en anden beregningsmåde. Men jeg mener dog, at også brugen af en sådan anden beregningsmåde er tendentiøs og burde have været behandlet som sådan. Og der kan ikke være tale om, at det er et »fald fra danzigernes første angivelse til det mismodige skøn tre uger senere«.

Det er meget fortjenstfuldt, at forfatteren s. 21 gør opmærksom på ambivalensen i udtrykkene »ryttere« og »heste« i tidens sprogbrug. Han trækker flere dokumenter ind, hvor fortolkningen må afhænge af, hvad

man forstår ved »ryttere« eller »rustet hest«. I note 41 er der henvisning til en artikel af *Fritz Redlich*, »The German Military Enterpriser and his Work Force« fra 1964. Dette er et af de få direkte militærhistoriske arbejder, som forfatteren benytter for sin dog i høj grad militære gennemgang af årets begivenheder. I litteraturfortegnelsen finder man selvfølgelig *Emil Madsens* tre afhandlinger i *Historisk Tidsskrift* fra omkring århundredeskiftet, endvidere det tyske værk af *Ulrich March*, »Die Wehrverfassung der Grafschaft Holstein« fra 1971, samt et arbejde af *Arnold Heise*, »Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den førstes Tid«. Derimod synes forfatteren ikke at have benyttet *Hans Delbruck*, »Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte«, ikke heller andre arbejder som f. eks. *Charles Oman*, »The Art of War in the Sixteenth Century«. I dag ville han have haft hjælp af den lille bog af *Michael Howard*, »War in European History« fra 1976, som lige fornylig er udkommet på dansk.

Eftersom forfatteren andetsteds benytter *William Christensens* »Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede«, kunne han måske have bemærket følgende lille note heri, s. 347: »Endnu År 1500 forekommer Betegnelsen 'ruter to perden', så at det altså dengang også kunne være 'ryttere', som ikke var til Hest. Det er derfor en senere Udvikling, når Ordet i 1538 anvendes om Krigsfolk, der skal have en bestemt Udrustning og, som det synes, tillige være beredne«. *William Christensens* iagttagelser passer godt til forfatterens overvejelser, og en nærmere benyttelse af denne og anden krigshistorisk litteratur ville måske have givet hans tanker et sikrere ståsted. Generelt har forfatterens begrænsede benyttelse af militærhistorisk litteratur måske ført til, at han undrer sig over væsentlig flere ting, end der egentlig er grund til at undre sig over. Af den almindelige litteratur fremgår tydeligt nok, at man ikke gerne førte virkelig blodige krige i begyndelsen af det 16. århundrede. Man udkæmpede ikke de store slag, man holdt sig endog tilbage fra de store belejringer, og man regnede med udmattelsesfaktoren, fordi man vidste, at det var pengene, der afgjorde, hvor længe man kunne blive ved at holde sin aflønnede krigsmagt og fortsætte med krigen.

I beregningen af fodfolket i oprørshæren viser det sig endnu en gang, som det er iagttaget i forbindelse med rytteriet, at forfatteren er meget velvillig i sit syn på sandheden i *Frederik I.s* udsagn. Overvejelserne om fodfolkets antal begynder s. 22 og trækker en række kildesteder ind i diskussionen, dog gennemgående uden at de enkelte angivelser underkastes tendenskritik. Måske hænger det sammen med, at forfatteren ikke tydeligt nok skelner mellem »fennike« som taktisk enhed og angivelse af

antallet af mænd. En fænnikes størrelse kunne variere. Udsagn om et vist antal fænniker må altså ikke direkte oversættes til antal soldater. Forfatteren antyder det sidst i kapitlet s. 30: »Antallet af 'mænd' er næppe heller den rette målestok. Det, samtidens også påfaldende 'runde' tal afspejler, er hærens organisation«. Men denne viden har ikke ført til detailkritik af de enkelte udsagn og er på denne måde blevet delvis ufrugtbar for det videnskabelige arbejde. Her på s. 30 fungerer den lille sætning snarest som et slags alibi, mens gennemgangen af tallene stadig spejler en vis naiv tillid til, at talstørrelserne dog alligevel nogenlunde gengiver de reelle forhold. Man føler sig ikke helt godt tilpas, når forfatteren sidst i kapitlet søger at harmonisere Frederik I.s eget opgivne, at hæren bestod af 5.800 mand, som Allen tager for gode varer, med sine egne overvejelser, og så kommer til den konklusion, at Frederiks egne udsagn nok kan accepteres, hvis man kun ret forstår hans beregningsmåde. Lugter det ikke lidt af »hvad fatter gør, er altid det rigtige«?

Billedet af hertug Frederik efter denne gennemgang er billedet af en fremragende organisator. Derfor er det lidt forbavsende og stemmer ikke helt med afhandlingens eget resultat, når man i den nyskrevne »Slutning« s. 120ff – som glædeligt afviger fra den slutning, bedømmelsesudvalget havde som grundlag for sin bedømmelse – finder et lidt andet syn på hertug Frederiks organisatoriske evner. Her tildeler forfatteren, nederst s. 121, råderne rollen som initiativtagere og Lübeck rollen som den, der finansierede Danmarks erobring, mens Frederiks rolle skulle være »krigsherrens«. Forfatteren skriver: »Det ejendommelige er, at hertugen, senere Frederik I, tilsyneladende ikke evnede selv at stable en hær på benene. Det, han foretog sig, og som alle andre krigsførende magter i datiden foretog sig, var at entre med udenlandske (tyske) lejetropper, landsknægte og ryttere«. Men var det ikke netop på denne måde, at man, som forfatteren siger, »stablede en hær på benene« i denne periode? I selve afhandlingen beundrer forfatteren hertugen for organisatorisk talent, som f.eks. s. 33 nederst: »Efter vore begreber bestod hæren af såre beskedne styrker, som imidlertid givetvis har taget sig imponerende ud i samtidens øjne«. »Vore begreber« konfronteres med »samtidens øjne«, men endnu ikke med Christian II.s hær; alligevel er udtrykket sådan, at det fører hen til en positiv vurdering af hertugens evner. Der antydes vel noget om Christian II.s hær, f. eks. samme side lidt højere oppe: »I modsætning til Christian II besad hverken råderne eller hertug Frederik stridskræfter til søs«. Men linierne bliver ikke trukket ud fra den indgående og gode beregning af Christian II.s hær i sidste kapitel i den første afhandling. Den interesse, forfatteren udviste for det kongelige forsvar i

den første afhandling, falmer stærkt i løbet af den anden. Nederlaget som historisk problem interesserer ham vist ikke.

Jeg vil nævne et punkt, hvor denne manglende interesse i forbindelse med en fejllæsning i en kilde har ført forfatteren ud i en overvejelse, som heldigvis takket være hans instinkt ikke førte ham helt galt, men som fra et metodisk synspunkt er mere end tvivlsomt. Det sker s. 34 i forbindelse med den udmærkede placering og nydatering af den såkaldte »Mobil-machungsplan«, som forfatteren citerer under betegnelsen »Bestellinge«. Denne viser sig at være en udskrivningsliste over heste og vogne i hertugdømmerne, og forfatteren daterer den til marts 1523 i stedet for som hidtil til det følgende år. Derved bliver listen en direkte kilde til viden om hertugens hær på et tidligt stadium af felttoget. Særlig interessant er den derved, at den opgiver, hvor mange rustvogne, de hertugelige byer og klostre i Holsten stiller med. Forfatteren viser, at det kun drejer sig om den hertugelige del, og korrigerer derved Ulrich March, som ikke var opmærksom på dette forhold. Men så tilføjer han til sin i øvrigt udadledige analyse: »En undtagelse er Reinbeck kloster, der i følge delingen af 1490 hørte til den kongelige del. Da i øvrigt samtlige hertugelige byer og klostre opregnes – og kun disse – er der vist ingen grund til at opholde sig ved dette særtilfælde«. Hvis forfatteren havde læst rigtigt i sin kilde, så ville denne noget umoralske tilsidesættelse af metodiske grundregler slet ikke være kommet på tale. Forfatteren har nemlig forvekslet de to klostre Reinfeld og Reinbeck. Ifølge delingstraktaten 1490 fordeler klostrene sig mellem den kongelige og den hertugelige del på følgende måde:

Under Segeberg:
(den kongelige del)
Reinfeld
Arensbøck
Preetz
Rydkloster

Under Gottorp:
(den hertugelige del)
Bordesholm
Zismar
Reinbeck
Utersen
Løgumkloster

De fire klostre Reinfeld, Arensbøck, Preetz og Rydkloster mangler i »Bestellinge«, og det er jo lige præcis de fire klostre i den kongelige del, hverken mere eller mindre. Reinbeck derimod er med i hertugens udskrivningsliste, og dette kloster hører også ifølge delingen til den hertugelige del. Alt er således heldigvis i skønneste orden, og der er slet ikke nogen »undtagelse«. Men *hvis* det virkelig havde været et »særtilfælde« – hvis hertugen havde kunnet forlange vogne fra bare et eneste af de kongelige klostre, så ville man umuligt kunne gå så let hen over det, som forfatteren gør. For så ville jo denne oplysning sige os, at Christian II.s

regeringsmagt i Sønderjylland var svækket allerede i foråret 1523. Men som jeg tidligere sagde, var der virkelig tale om en sønderjysk modstand mod hertugen. Frederik kunne ikke tænke på at søge ydelser fra et af de kongelige klostre. I stedet giver Bestellinge os bevis på, at den kongelige side i Sønderjylland stod fast på det tidspunkt, udskrivningslisten blev til.

Det er konstateret, at forfatteren i vidt omfang tenderer mod at undervurdere oprørshærens styrke. I det følgende skal hans beregninger af den kongelige forsvarsmagt behandles. En kilde rager frem for andre op i forfatterens overvejelser: den af ham såkaldte spionrapport, et dokument, han nøje analyserer i første afhandling, s. 164-176, hvor der især er tale om legenden om Christian II.s gentagne natlige overfarter over Lillebælt i begyndelsen af februar 1523, hvor kongen efter sigende helt skal have tabt koncepterne og forstanden. Spionrapporten er dateret 11. februar, og forfatteren underbygger troværdigheden af denne datering samt fremholder over for nogle svenske forskere, at aktstykket må være at betragte som en enhed, bestilt af hertug Frederik, modtaget af ham i Jylland og benyttet som hans grundlag for en fremstilling til hansesæderne den 15. februar. Spionen, muligvis Melchior Rantzau, har haft flere mand ude som sporhunde, og deres indberetning sammenfatter han i den endelige rapport, sandsynligvis i Middelfart. Forfatteren vurderer rapportens kildeværdi højt: »Sikkert er det, at den anonyme spion ... har været på ganske nært hold af begivenhederne«, s. 167; »så fremstår den anonyme iagttagelse som et højt pålideligt vidne«, s. 168. Vi genkender her den erslevske historiske metode, som begynder med en kildes vidneværdi for så eventuelt at gå videre til en tendensanalyse. Sidstnævnte har dog forfatteren ikke foretaget med spionrapporten, til trods for at nogle overvejelser i denne retning vist nok havde været påkrævede. Den udsendte spion havde ordre til at komme hjem med informationer, som skulle vejlede i den fortsatte beslutningsproces. At han var nær ved begivenhederne udelukker ikke, at han også tilrettelægger sine informationer sådan, at de passer til hertugens forventninger. Spionen er sig dette bevidst, når han et sted tilføjer: »Desse tydinge hebbe ick also erfaren, kan overst my nicht vorseggen, war se alle war syn, jodoch is nicht vele buten der warde vorsecreven«. (Hanserecesse 3, III s. 321 pkt. 23.) (»Disse meddelelser har jeg modtaget på denne måde, men jeg kan ikke sige helt sikkert, om de alle er sande, dog er der ikke ret meget ved siden af sandheden«.)

Under dette aspekt må man så tage stilling til spionens oplysninger om Christian II.s tropper på Fyn. Disse behandles i første afhandling s. 174. »I Assens ligger 400 knægte og 200 heste og der er intet mere at fortære. I

Svendborg ligger 400 knægte og 100 heste og alt er fortært. I Fåborg og Bogense ligger også 400 knægte og 100 heste«. Hvis man med forfatteren går ud fra, at de sidste 400 knægte og 100 heste ligger i Fåborg og Bogense tilsammen, så skulle tallet blive 1200 knægte og 400 heste. Forfatteren tæller dog anderledes, s. 174: »I det hele havde kongen 1200 landsknægte og 500 ryttere stationeret i de små fynske købstæder, foruden de tropper han havde liggende i Jylland«. Oversættelsen »ryttere« gengiver her kildens term »heste«. I note 28 konfronterer han dette tal med et andet, hentet fra »en lübsk brevskriver«, som på et ikke angivet tidspunkt skal have sagt, at kongen havde sammenlagt 500 ryttere og 1100 knægte i de tre byer Kolding, Vejle og Horsens. Kommentar: »Om kongen havde helt så mange tropper i Jylland, er vel tvivlsomt. Måske sigtes simpelthen til de samme tropper, som kongen ved tiden for spionrapportens udfærdigelse havde overført til Fyn«.

Dette skal nu sammenholdes med et sted i anden afhandling. Nederst s. 50 i anden afhandling siger forfatteren: »Oprindelig havde kongen vistnok 1200 landsknægte og mellem 400 og 700 ryttere indkvarteret i de fynske byer, i datiden en anselig styrke«. Note 33 oplyser hertil, at kilden er, som forfatteren siger, »hertug Frederiks tilsyneladende alvidende spion den 11. februar ...«, og han fortsætter: »Om rytterne hedder det, at Christian II førte 300 ryttere med sig til Vejle, og at disse ryttere kom tilbage den 10. og 11. februar. Derudover havde kongen 400 ryttere på Fyn, men om de 300 er blevet, eller om Christian II førte dem med sig til København, vides ikke«.

Denne kildebehandling kan ikke anses for at være tilfredsstillende. Forfatteren præsenterer her tre forskellige, delvis uforenelige beregninger og gør ikke en gang opmærksom på, at han tyr til så mange forklaringer. Dels lægger han spionrapportens *knægte* sammen og får de 1200 mand, men han lægger ikke rapportens *ryttere* sammen, hvilket ville give 400 ryttere, men summerer op til 500 – hvis det da ikke er en trykfejl. Dels nævner han muligheden af, at den lybske brevskrivers 500 ryttere i Jylland er identiske med dem, der sidenhen er på Fyn ifølge spionrapporten. Endelig tæller han de 300 ryttere, som kongen formentlig havde med sig i Vejle og siden førte tilbage til Middelfart, oveni de 400, som formentlig fandtes på Fyn, og overvejer, om Christian II kan have taget nogle af disse formentlig 700 ryttere med på tilbagetoget til Sjælland.

Det er klart, at her må flere ting udredes, før man kan begynde at sammenligne talstørrelser og måle troppernes antal. Den »lübske brevskriver«, for at begynde med ham, er Hans Castorp, som forfatteren i anden forbindelse nævner ved navn i første afhandling s. 176 note 35.

Hans Castorp er også ansat hos Matthias Mulich, og hans brev er dateret den 15. februar – lidt forræderisk, fordi udgiveren uheldigvis tog fejl og daterede til en uge senere, den 22. januar. Mærkeligt nok citeres s. 174 i note 28 den fejlagtige reference til dette brev i Hanserecesse, og forfatteren afviser med ret en »fuldstændig misforstået tolkning« af brevet her. Men Hanserecesses udgivere har dog været klar over, at brevet er skrevet den 15. februar, altså kun 4 dage efter spionrapporten. Hvis Castorps informationer var nogle dage gamle den 15. februar, så kan man formode, at 300 af de 500 ryttere, han nævner, er identiske med dem, som kongen ifølge spionrapporten havde med sig til Vejle og straks førte tilbage igen til Fyn. At der var ryttere i Kolding nævner udtrykkelig kun Castorp, men indirekte kan også Utenhofs krønike tages til hjemmel for, at kongelige ryttere havde været der. Det er et rimeligt skøn, at kongen har evakueret rytterne i Kolding til Fyn samtidig med dem fra Vejle. Han ville i så fald have haft 500 ryttere på Fyn, hvis Hans Castorps tal fra 15. februar er rigtige. Men i så fald er tallet 700 ryttere for højt.

Fordelingen af rytterne på Fyn tager forfatteren for gode varer. Men man må dog huske på, at når spionen tæller sammen og placerer de forskellige enheder i *tre* poster i *fire* forskellige byer på Fyn, så er der noget, der taler for, at han ikke rigtig vidste, hvor de var. Hensigten med hans rapport var jo ikke heller at give alle data eksakt, men at give hertug Frederik et grundlag for videre beslutninger. Hvis de 300 ryttere fra Vejle var blevet ført tilbage til Fyn lige før den 11. februar, da spionen skrev sin rapport, så kan det godt være, at han ikke var helt sikker på, hvor de befandt sig for øjeblikket. At være nær ved begivenhederne betyder jo undertiden også at mangle overblikket. Assens og Svendborg har haft to garnisoner, som han åbenbart mente at kende, mens Fåborg og Bogense, som ikke ligger nær ved hinanden, nævnes under ét – måske med vilje uklart? Jeg vil bestemt advare mod at fæste lid til spionens angivelser, når det drejer sig om placeringen af ryttere og knægte i de fynske købstæder. Muligvis er tallene nogenlunde rigtige, men ikke en gang det er sikkert. At opstille hypotesen om et overskud af ryttere, som Christian II eventuelt skulle have taget med sig til Sjælland, er helt ude af trit med den aktuelle situation. Man kan sågar tænke sig, at spionen på grund af de hurtige flytninger af ryttere var så stærkt i vildrede med de forskellige oplysninger, han fik, at han endog overvurderede helhedsantallet, som måske ikke var højere end 300. Tallet 300 ryttere er det tal, han selv nævner som dem, kongen havde med sig i Vejle og bragte tilbage over Lillebælt den 10./11. februar. På denne baggrund savnes der grundlag for flere af de generelle udtalelser, som forfatteren fremsætter vedrø-

rende Christian II.s militære styrke. I anden afhandling s. 46 læser man: »Kongen må i nogen grad siges at have mistet grebet om udviklingen på Fyn, når ikke end tilstedeværelsen af hans stærkeste tropper kunne hindre Middelfarts borgere i at slutte sig til fjenden«, og nederst samme side: »Umiddelbart kunne det give anledning til undren, at tilstedeværelsen af Christian II's hærmagt i den grad affærdigedes. Tilsyneladende var de to fjendtlige hære omtrent lige stærke«. Nederst s. 49: »Man kan spørge sig, hvorfor Christian II i den grad forlod sig på hjælpen fra udlandet og ikke i stedet prøvede at forsvare sig med de tropper, han havde«, og øverst s. 50: »Flere i samtiden stillede dette spørgsmål.«

En nærmere undersøgelse af de to kildesteder, som forfatteren påberåber sig til sidstnævnte sætning i noterne 26 og 27, rejser dog stor tvivl om, hvor vidt dette er rigtigt. Det første citat, som ifølge note 26 s. 141 findes i »Allens Aktstykker s. 46«, viser sig atter at være det famøse brev af den 12. marts, som Wulf Pogwisch skrev til Christian II med bøn om, at kongen skulle komme over til Jylland med hærstyrker. Men tendensen i dette brev er jo at bede kongen at tage kampen op. Wulf Pogwisch kunne jo på dette tidspunkt ikke vide, hvilke ressourcer, Christian II for øjeblikket disponerede over. Kilden kan ikke bruges til det, som forfatteren benytter den til. Den anden kilde er Utenhof. Ifølge noten skulle der stå i Danske Magazin 3, III s. 23f, at »hvis Christian II havde vovet at gå angrebsvis til værks imod oprørerne, 'ville det have bekommet dem ilde'«. Disse ord fandt jeg to sider før i Utenhofs krønike, Danske Magazin s. 21f. Der står, efter at det var blevet fortalt om en jysk bondehær på formentlig 70.000 mand, som skulle møde Christian II, hvis han kom: »Welches, so es konig Christiar alleine het wagen dorffen, dieweil ers mit einem vngerustettem paursvolck zu thun hette, inen jar vbel bekomen wurde sein. Konig Christiar aber hatt bynnen mittelsal gelegen vnd nit gewost oder bey sich beschlissen moegen, was er thuen wolde«. Ordene »inen jar vbel bekomen wurde sein« i dette citat siger intet andet, end at Utenhof og andre mente, at Christian II.s tropper var rigeligt stærke til at slå en dårlig udrustet bondehær på flugt. Denne udtalelse inden for rammen af Utenhofs almindelige tendens kan ikke, som forfatteren gør det, oversættes til: »Flere i samtiden stillede dette spørgsmål« – nemlig, hvorfor Christian ikke gik til angreb, underforstået, at hans militære styrke må have været jævnbyrdig med Frederiks. Dette er i hvert fald ikke sagt dette sted i Utenhofs krønike.

Konklusionen er snarere den modsatte. Næppe nogen i samtiden har virkelig spurgt, hvorfor kongen ikke gik til modangreb. Man må have set bag kulisserne, at Christian II var nær et sammenbrud. Wulf Pogwischs

isolerede bøn kan ikke bruges til at vise det modsatte. De civile og militære befalingshaveres frafald i løbet af marts taler snarere for, at man hurtigt indså, at forsvar og modangreb var håbløst. Der er derfor næppe heller basis for at hævde: »tilsyneladende var de to fjendtlige hære omtrent lige stærke«. Hvad vi sikkert ved, er, at hertug Frederik medio februar ved sin spion fik den opfattelse, at han stod over for en nogenlunde jævnbyrdig fjende. Men fra dette tidspunkt tiltog, som forfatteren viser, Christian II.s problemer med at udbetale lønnen, mens hertugens armé fortsat voksede. Medio marts må hertugens hær have været væsentlig stærkere – den 14. marts passerede jo nye tyske ryttere den tysk-danske grænse på vej nordpå, og den 22. marts blev Åbenrå brændt af. Oprørerne har fra dette tidspunkt ikke stået over for en jævnbyrdig fjende mere, men over for en svækket og demoraliseret fjende på grænsen til bankerot.

Samme holdning kommer til udtryk flere steder; s. 46: »Besynderligt virker det derimod, set med vore øjne, at dette åbenlyse frafald fik lov at passere. ... Christian II og hans befalingshavere indskrænkede sig øjensynligt til at afkræve adelen, bürgerne og bønderne troskabsforsikringer«. Dette er egentlig ikke så besynderligt. Eller s. 47: »Ved afrejsen bemyndigede kongen blot sine tyske feltøverstere til at optage forhandlinger med jyderne, uden at egentlige krigshandlinger tilsyneladende forudsås«. Sandsynligvis var det på dette tidspunkt allerede for sent at tænke på krigshandlinger. Mere rigtigt anskues tingene øverst s. 48: »I den følgende måned kan vi gradvis iagttage, hvorledes Christian II.s styre på Fyn næsten af sig selv gik i opløsning«.

På s. 50 er der en udredning af årsagerne til »kongens retræte«. Allens forklaringer afvises som »ikke overbevisende«: det kan ikke have været kongens fjender, som var for stærke, siger forfatteren. I valget mellem »en psykologisk og en strukturel« forklaring afvises den psykologiske, og tilbage bliver så åbenbart den »strukturelle«, nemlig at det må være mangel på penge til lønning af tropperne, som var årsag til kongens tilbagetog. Det er velgørende, at man på denne måde er kommet uden om nogle af de lidt hjemmelavede psykologiske fortolkninger i denne sag. Forfatteren markerer i øvrigt denne holdning også i sit syn på Lucas Cranachs billede af Christian II s. 101 – supplerende synspunkter hertil har han derudover præsenteret i *Magisterbladet* den 20. november 1977. Det er også karakteristisk, at psykiateren Paul J. Reiters bog om Christian II overhovedet ikke dukker op blandt benyttet litteratur. Men forfatteren har i stedet produceret et andet billede af Christian II, som er om muligt endnu mindre overbevisende end Allens. At kongen ikke kunne

disponere, er en sag. Det er et udmærket resultat at fremstille denne mangel som den strukturelle årsag til kongens retræte. Men pengemangel var på den anden side et normalt middel i datidens krigsførelse. Ud over pengemangel at indføre ideen om Christian II.s stærke hær, som meget vel kunne have gennemført et modangreb, er at skabe et psykologisk portræt, som ikke er mere troværdigt. Når kongen sendte gode penge som betaling efter de grevelige ryttere, som allerede var på vej ud af landet, i stedet for at bruge dem til Sjællands forsvar, kommenterer forfatteren s. 54 midt på: »Christian II øjnede tilsyneladende kun én mulighed for at genvinde de riger, han allerede anså for tabt: at ruste og atter ruste«. Lidt længere nede: »Hovedsagen for Christian II har været, at de indgåede kontrakter blev overholdt. Det ville sikre ham, at han altid senere kunne forlade sig på disse tropper, og at i det hele taget hans ry som en fyrste, det var værd at tjene, bredte sig. Herved bliver kongens iver efter at indfri alle tilgodehavender hos de grevelige ryttere begribelig ...« Bliver ikke kongen på denne måde utilladeligt naiv? Han er en stor feltherre, han har en stærk hær, han har dygtige anførere, men mangel på sans for penge, og dog fantastiske planer om en fremtidig generobring i stedet for aktuel indsats. Jeg finder ikke basis i kilderne for at hævde, at kongen helt frivilligt valgte landflygtigheden til trods for gode chancer for at vinde et væbnet opgør i selve Danmark. Mon ikke der også mangler det aspekt, der tidligere savnedes i forbindelse med hertug Frederik: brugen af propaganda. Betalingerne til de grevelige ryttere kan have tjent det formål at bluffe lidt for at fremstå som stærkere, end det var tilfældet, uden at man behøver skyde kongen i skoene, at han i virkeligheden nærrede urealistiske forestillinger om fremtidig generobring af magten ved hjælp af en udenlandsk kæmpehær, som forfatteren udtrykker det s. 54. Det samme syn på kongen findes gentagne gange senere, f.eks. s. 69: »Alligevel er han utvivlsomt af samtiden blevet anset for en formidabel magtfaktor, sammenlignet med farbroderens beskedne ressourcer. Hansestædernes og jydernes tiltro til hertug Frederiks evner som krigsherre er egentlig forbavsende«. Men i betragtning af tidens måde at føre krig på er den ikke forbavsende – krigen bestod i penge til lejetroppeperne, hertug Frederik havde jo fået gunstige pengevilkår på Kieler omslaget, så hvorfor skulle hansestæderne ikke have tiltro til ham?

Der er i den nyskrevne »Slutning« s. 120, som bedømmelsesudvalget ikke havde haft lejlighed til at se før trykningen, nogle refleksioner, som viser, at forfatteren er blevet sig denne svaghed bevidst. »Både i denne bog og i forgængeren var Christian II hovedskikkelsen, men fornemmedes på samme tid alligevel som en bifigur, der stod udenfor og ikke greb

ind i handlingen«, siger forfatteren meget åbenhjertigt og tilføjer en årsagserklæring til kongens fald, som man egentlig ikke genfinder i nogen af de to afhandlinger i øvrigt, nemlig nogle linier nedenfor: »den bratte, lammende erkendelse af, at jyderne stod i ledtog med hertug Frederik«. Hvis man implicerer, at denne kongens opdagelse i høj grad bestod i et realistisk skøn af, hvilke ressourcer, der gik tabt for ham ved den usalige koalition, så må man foretrække dette billede fremfor det, som faktisk bliver præsenteret i selve afhandlingen. Den beslutning, kongen åbenbart fattede, ikke at lade det komme til et militært sammenstød, hviler på realistisk grundlag. Det lidet overbevisende billede af en konge, som havde betydelige ressourcer uden at vide, hvordan de skulle benyttes, må korrigeres med udgangspunkt fra den nye bedømmelse, forfatteren fremsætter i den nyskrevne »Slutning«.

Jeg vil søge baggrunden til det i begge bøger dominerende billede af Christian II i forfatterens måde at benytte Utenhofs krønike.

Krøniken, skrevet sidst i 1520'erne, behandles lidt udførligere i indledningen til anden afhandling, s. 9-13. Vi finder her tre små afsnit benævnt *Scenen*, *Personerne* og *Handlingen*. Der er lagt op til det store drama. *Scenen* er Danmark i det 16. århundredes begyndelse. *Personerne* er kongen, hertugen og de jyske råder. *Handlingen* er – Frederiks kansler, Wolfgang von Utenhof. Jeg vil nok sætte spørgsmålstegn ved, om dette kan siges at være det rette sted for en kildekritisk vurdering af Utenhofs krønike. Men man søger forgæves i afhandlingerne efter et afsnit kaldet »Kilderne« med henvisning til de problemer, der knytter sig til benyttelsen af disse kilder. Måske har den dårlige samvittighed over ikke at have fulgt bedømmelsesudvalgets anbefaling på dette punkt bevæget forfatteren til i stedet at publicere nogle hidtil ukendte enkeltheder vedrørende Utenhofs krønike på et ikke formodet sted, nemlig i »Nyt fra Odense Universitet« nr. 19, 1977, der, hvor man ellers plejer at finde de lidt nøgterne disputatsreferater. Vel, i indledningen til anden afhandling er der et tilløb til kildekritisk vurdering af Utenhof. Utenhofs portræt af Christian II karakteriserer forfatteren som »en af de ældste psykologiske personskildringer i dansk litteratur«. Uanset virkelighedens Christian II, som Utenhof muligvis én gang har set, siger forfatteren, repræsenterer krøniken »en anden virkelighed: den Christian II-tradition, som efter kongens fald havde dannet sig ved det gottorpske hof«. Forfatteren fortsætter: »I Utenhofs skildring fremtræder Christian II som en splittet, sammensat karakter. I begyndelsen af sin regering var han en mild og retfærdig hersker hedder det, men kort efter forfaldt han til blodsudgydelse og usædelighed«. Efter en kort karakteristik af krøniken konklude-

rer forfatteren: »Dette var traditionen om Christian II's fald, som den er overleveret hos Utenhof. Hvorvidt historien er sand, skal vi lade være usagt ... Omvendt måtte vi konstatere, at Utenhof virkelig var mærkeligt velunderrettet. 'Inside information' har tydeligvis stået til hans disposition«. Ja, en journalist eller en bestilt historiker må naturligvis være velunderrettet. Men dette fritager os jo ikke fra opgaven at finde ud af, hvorvidt han er tendentiøs! At bruge Utenhof med den eneste begrundelse, at han ved kontrol mod andre kilder kan vises at være »velunderrettet«, ligger vel på linie med at tro alt, hvad TV-avisen siger, fordi det stammer fra såkaldt velunderrettet kilde. For historikere er dette ikke nok. En tendensundersøgelse er noget andet.

En sådan må tage sit udgangspunkt i det betegnende forhold, at Utenhof i sin egenskab af kansler selv spillede en fremtrædende rolle i det forløb, som han beskriver længe efter sejren inden for rammen af de oldenburgske kongers historie. Hovedpersonen er i alle henseender Frederik I, Guds udvalgte fyrste, retfærdig, from og fuld af gudhengivenhed. Efter princippet *nomen est omen* lader Utenhof den første danske konge med navnet Frederik blive en virkeligt fredelig fyrste – krøniken er skrevet på tysk, og man spiller på navnet Fried-reich, rig på fred. Det er klart, at en fredselskende fyrstes sejr er vundet ved Guds særlige beskyttelse – forfatteren har selv gjort opmærksom på, at den højeste befalingsmand i Frederiks armé ifølge krøniken er Gud selv. Men en sejr er ikke en rigtig sejr, hvis ikke fjenden er en rigtig fjende. Det var, eller blev, Christian II, passende nok til Frederiks store øjeblik. Christian II er typen på den frafaldne fyrste, mod hvem oprørsparagraffen har sin berettigelse. Frederiks militære evner og ressourcer er altid ringe, men da Gud kom ham til hjælp, sejrede han. Omvendt er Christians magt stor, men til trods for dette blev den ham til ingen nytte, fordi Gud havde forkastet ham for at give magten til den udvalgte fyrste.

Det ses på denne måde, at det i værkets tendens vil passe udmærket at fremhæve Frederiks begrænsede ressourcer mod Christians store styrke. Utenhof har bestemt ikke haft behov for at lyve eller digte for at kunne lægge tingene sådan til rette, at de præsenterer sig i det ønskede lys. Derimod må han formodes at have udeladt alt, hvad hertugen eventuelt brugte af moralsk tvivlsom kvalitet, f.eks. en lettere over- eller undervurdering af egne eller fremmede troppers antal for at fremstille sig selv i godt lys. Konstruktionen kan bruges helt igennem krøniken: forsvar mod tyrannens angreb er moralsk prisværdigt, angreb uden provokation er neutralt, men rent magtbegær må naturligvis ikke tillades at dominere billedet af Guds udvalgte konge Frederik I.

Men forfatteren stoler på Utenhof, også der, hvor hans kritiske sans burde have advaret ham. Jeg vil tage et eksempel, som ikke er hentet fra krøniken. I anden afhandling s. 64, lige neden for midten, skriver han: »Midt under herredagen [i Roskilde] indtraf imidlertid underretninger, der gav storm-projektet øget aktualitet. Kansleren Utenhof vendte hjem fra Nürnberg medbringende alarmerende oplysninger om Christian II.s rustninger«. I det brev, der sigtes til i note 61 – datoen er ikke angivet, men brevet er fra den 19. august – fortæller Utenhof om de højt opskruede planer om en kæmpehær, som skulle erobre Danmark. Fantastiske rygter om de store pengebeløb, Christian II disponerede, gik i svang. I virkeligheden må en god del af dette brev indhold spejle den landflygtige konges propaganda. Men denne propaganda har Utenhof naturligvis i øjeblikket haft god brug for. Den kunne bruges til at lægge pres på hansestæderne. Dertil var rygterne gode nok, hvor meget Utenhof end må have vidst om deres usikre grundlag i virkeligheden. Hansestæderne på deres side var naturligvis interesseret i så hurtigt som muligt at finde ud af, om der var nogen virkelighed bag rygterne. Den 29. september kunne Danzigs mand i København skrive til hjembyen og fortælle, at Christian II »nicht fele meher upbringen sol van reysigen«, at altså faren var forbi denne gang. I afhandlingens tekst bliver det til følgende sætning, s. 65 fjerde linie: »Stormen på København 1523 blev aldrig til virkelighed. Truslen fra Christian II steg yderligere for dernæst brat at aftage, uden at hansestæderne kunne enes om deres bidrag«. Til sætningen hører note 64 med henvisning til fire breve i Hanserecesse; datoerne er ikke angivet, men det er 10. september, 23. september, 27. september og 2. november. De oplyser om, at truslen fra Christian II bekræftes at være ringe, og viser, at der ikke blev mere bistand fra hansestæderne, når der ikke mere var noget at frygte. Men første del af sætningen: »Truslen fra Christian II steg yderligere«, har jeg ikke kunnet finde belæg på i de fire dokumenter. Er det så ikke Utenhofs propaganda, som har gjort indtryk på forfatteren?

Den fremførte kritik skal ikke overskygge de fortjenester, som er blevet nævnt, og de, som endnu ikke udtrykkelig er blevet fremhævet. Disse fortjenester er det jo, som har foranlediget bedømmelsesudvalget at anbefale, at de to bøger bliver offentligt fremlagt til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Det er i den anden halvdel af anden afhandling særligt det personalhistoriske stof og forfatterens måde at arbejde med det, som bidrager til et nyt syn på begivenhederne i 1523. Forfatteren følger forskellige strukturer for informationsformidling, beslutningsdannelse, strategisk vurdering af situationen, forhandlinger med forbundsfæller, og har

en sjælden evne til på hvert trin troværdigt med benyttelse af et stort antal kildeudsagn at indplacere de forskellige agerende personer i det forløb, han selv opfatter som det store drama om Danmarks erobring. Man savner dog en vurdering af propagandamomentet. Det religiøse spørgsmål bliver heller ikke berørt, hverken i forbindelse med Christian II.s fald eller f. eks. i forbindelse med overvejelserne om at udløse eller ikke udløse en storm på København. Personerne synes at være areligiøse, og havde man ikke vidst, at det forholder sig anderledes, så kunne man næsten have troet forfatteren. Kun Utenhofs lovprisning af Frederik I som Guds udvalgte konge får lov at komme med. Forfatterens styrke ligger som nævnt ikke her, men i forståelsen af, hvordan en krigsmagt i bevægelse fungerer indadtil. Levende og fascinerende præsenteres baggrunden for en række individuelle skikkelser inden for den erobrende hær og den aristokratiske nyorientering, som fulgte efter borgerkongens fald.

At bogen er velskrevet, behøver ikke særligt at fremhæves, derom kan enhver forvise sig selv. Det er en stor gevinst for en historiker at kunne udtrykke sig godt. Det kan dog også være en fristelse; retoriken fører historikeren et par skridt for langt, så dækningen i kildematerialet udviser mangler. Det går endog så langt, at forfatteren helt undlader at gøre rede for de utrykte kilder, som han med stor møjle og i mange arbejdstimer har siddet over i Rigsarkivet og andre arkiver. Her kunne jeg gå langt ind i enkeltheder om den lunefulde måde, på hvilken forfatteren benævner sine kilder. Når han taler om Egeskabene uden at afsløre, at disse står på Rigsarkivet i København; eller når han taler om Kongehusets arkiv uden at fortælle, at dette befinder sig i Egeskabene; eller når han taler om München-samlingen uden at fortælle, at den er en del af Kongehusets arkiv – som ligger i Egeskabene – som står på Rigsarkivet – som ligger i København. Måske skal man lade dette være unævnt, da forfatteren åbenbart én gang for alle har den mening, at en velskrevet bog ikke skal belastes med et større videnskabeligt apparat, end at den interesserede forsker selv kan gå og finde tingene frem igen og læse dem, hvis han gider. Hvis da ikke henvisningen mangler – jeg har ikke fundet frem til H. H. Engqvist, Kong Hans' Vingaard, henvist til i Kap. V note 111, eller Neudeutsche Bauzeitung 1912, henvist til i samme kap. note 72, og jeg konstaterer, at titlen på Finnur Jónssons bog om Islands historie i første afhandling s. 203 ikke kan være korrekt. Forfatterens tvende bøger kan umuligt bruges som skoleeksempel på, hvordan noteapparatet og kilde- og litteraturfortegnelsen i en disputats skal se ud. Deres styrke ligger andetsteds.

Nærværende to afhandlinger har fulgt det danske oprørsparti fra december 1522 til januar 1524 og har derved formidlet en betydelig ny viden om de politiske, organisatoriske og militærtekniske forhold inden for den partigruppering, som i løbet af nævnte år tog magten og for fremtiden beholdt den i sine hænder. Forfatteren har formidlet uvurderligt indblik i den holstenske adels deltagelse i Danmarks erobring og har trukket kilder frem af overordentlig personal-historisk interesse til belysning af adelsvældens genoprettelse. Til trods for en vis tøven fremtræder billedet af Frederik I velovervejet og velnuanceret, og hans rolle i oprørspartiet bliver omhyggelig vurderet. I den lykkeligt formulerede nye »Slutning« s. 121 midt på fordeles hertugens og rådernes rolle efter følgende formel: »Hvornår forståelsen mellem hertug Frederik og jyderne er blevet etableret, kan vi ikke vide, men at hertugen længe holdt sig tilbage, mens jyderne havde den udfarende kraft, er sikkert nok«. Hvis billedet af Christian II ikke på samme måde kan siges at være velovervejet, så skyldes det vel forfatterens manglende afstand fra Utenhofs krønike, hvor den faldne konge fremtoner i det lys, i hvilket også forfatteren anskuer ham. Opmærksomheden er koncentreret om det jyske parti, det, der tilhører fremtiden. Taberen får ikke nær så megen opmærksomhed. Disputatsen lader sig derved indordne i en af de mest omfattende genrer af historieskrivning, der overhovedet eksisterer: den historie, som skrives af sejrherren. Tilsammen indebærer de to bøger et stort skridt fremad for forståelsen af 1520'ernes historie i Danmark. Man må håbe på, at de skal lokke flere interesserede læsere og faghistorikere til påny at tage Christian II.s tid op og gå videre med de temaer, der her er slået an.